

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ З ЧИСЛА ПЕРСОНАЛУ КОЛОНІЙ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СИЛИ ДО ЗАСУДЖЕНИХ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS UNDER THE NUMBER OF PERSONNEL OF THE COLONIES, WHICH CONSTITUTES CRIMES RELATING TO THE USE OF POWER TO THE PROCEEDINGS

Колб І.О.,

*кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу нагляду
за додержанням законів при виконанні
кримінальних покарань та пробації
прокуратури Київської області*

У статті йдеться про найбільш типові ознаки злочинця з числа персоналу виправних колоній, який вчиняє злочини із застосуванням сили та інших, передбачених законом (ст. 106 КВК України), заходів безпеки до засуджених, а також визначені проблемні питання, що потребують вирішення на науковому та практичному рівнях.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особа злочинця, персонал колоній, запобігання злочинам, структура особи злочинця, заходи безпеки, фізична сила.

В статье речь идет о наиболее типичных признаках преступника из числа персонала исправительных колоний, который совершает преступления с применением силы и других, предусмотренных законом (ст. 106 УИК Украины), средств безопасности к осужденным, а также установлены проблемные вопросы, требующие решения на научном и практическом уровнях.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, личность преступника, персонал колоний, предупреждение преступлений, структура личности преступника, средства безопасности, физическая сила.

The article deals with the most typical features of the offender from the staff of correctional colonies, who commit crimes using the force and other statutory provisions (article 106 of the Criminal-Executive Code of Ukraine), security measures for convicts, as well as certain problematic issues, that need to be addressed at the scientific and practical levels.

Key words: criminological characteristic, person of the offender, staff of colonies, crime prevention, structure of the offender, safety measures, physical strength.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, будь-який злочинець постає у правовій реальності (зокрема, у кримінально-процесуальних правовідносинах) не як особистість (власне, як особа злочинця), а як особа з усіма її характеристиками, індивідуальними властивостями, проявами, вадами, патологіями тощо. Саме тому при такому підході виникає необхідність її вивчення як особливого суспільного феномена (від фр. *phénomène*, грец. *phainomenon* – те, що є виняткове, рідке, незвичне явище; виняткова в якомусь відношенні людина [1, с. 611]). Виходячи з цього, розкриття змісту ознак конкретної особи, включаючи й особи злочинця, значною мірою досягається через знання структури особи загалом, визначення індивідуальних характеристик її структурних елементів [2, с. 253-254].

Під структурою в науці розуміють устрій, організацію чого-небудь [3, с. 648]. Враховуючи зазначене, під структурою злочинця у даній роботі розуміється сукупність специфічних ознак, властивостей та рис цих осіб, які складають її детермінаційний ланцюг у вигляді конкретної внутрішньої та зовнішньої їх організації, що проявляється на злочинному індивідуальному рівні. В кримінології пропонуються різні варіанти наукової моделі структури особи (особистості) злочинця. Зокрема, О.Ю. Шостко ввів у неї наступні складові елементи, що включа-

ють: а) соціально-демографічні ознаки (стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять, наявність постійної роботи, її тривалість, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, ін.); б) морально-психологічні ознаки (потреби, інтереси, мотивація; інтелектуальні властивості (емоції, вольові якості, психічні аномалії); морально-психологічні якості (погляди, переконання, ціннісна орієнтація, внутрішня установка, правосвідомість)); в) особистісно-рольові ознаки (побутові, сімейні, виробничі та загальні зв'язки); г) кримінально-правові ознаки (спрямованість і тривалість злочинної поведінки, ступінь і характер суспільної небезпеки, спосіб вчинення злочину, форма вини, форма співучасті, мотив тощо) [4, с. 87-93].

У свою чергу А.І. Долгова у структурі злочинця виокремлює шість ознак: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) кримінально-правові ознаки; 3) соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності (так звані соціальні зв'язки); 4) моральні властивості; 5) психологічні ознаки; 6) фізичні (біологічні) характеристики [5, с. 280].

О.М. Джужа цілком обґрунтовано вважає, що структура особи злочинця містить у собі такі ознаки, як: біологічні; соціально-демографічні; морально-психологічні; соціально-рольові; кримінально-правові та кримінологічні; психічні аномалії, що не виключають осудність [6, с. 34].

А.П. Закалюк, узагальнивши існуючі в науці підходи, вивів дев'ять блоків (груп) ознак особи злочинця, а саме: а) три із них відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість): ознаки формування та соціалізації особи (I блок); ознаки соціального статусу та соціальних ролей (II блок); безпосередні ознаки спрямованості особистості (III блок); б) п'ять груп відображають біосоціальні властивості особи та, зокрема включають: демографічні ознаки, які мають соціальне та психологічне значення (I блок); психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження (II блок); показники фізичного стану здоров'я (III блок); показники психічного стану здоров'я (IV блок); індивідуальні психологічні риси (V блок); в) окремих блоків (IX за рахунком) містить ознаки, пов'язані з вчиненням злочину особою [2, с. 258].

Враховуючи зазначені наукові підходи та особливості змісту кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають між персоналом виправних колоній і засудженими в процесі виконання-відбування покарань, основним завданням даної наукової статті стало здійснення кримінологічної характеристики та визначення типових ознак особи злочинця з числа персоналу цих установ виконання покарань, що важливо з огляду на вдосконалення правового механізму запобіжної діяльності з цих питань.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що проблематика кримінологічної характеристики особи злочинця є предметом постійних теоретичних розробок таких науковців, як І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Лопоха, С.Ю. Лукашевич, О.А. Мартиненко, М.В. Тарасов та інших учених. Поряд з цим, враховуючи низку змін, що внесені до чинного законодавства України з питань кримінально-виконавчої діяльності останнім часом (2014–2017 р.р.), виникає об'єктивна необхідність в її аналізі та оцінці з точки зору завдань, що стосуються ефективності виконання та відбування покарань в Україні. Саме зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї статті та її головних змістовних елементів.

Виклад основних положень. Як встановлено в ході даного дослідження, через своє правове становище, персонал колоній, який вчиняє злочини, пов'язані із застосуванням сили до засуджених, не володіє (об'єктивно) низкою ознак особи злочинця, що є загальними для всіх типів злочинів та про які йдеться у науковій літературі. Проте варто при цьому зазначити, що більшість із них, як показали результати даного дослідження, є важливими при характеристиці тих осіб з числа персоналу виправних і виховних колоній, які вчиняють злочини у зазначеній сфері суспільних відносин.

У цілому узагальнений за всі роки (2005–2017 рр.) «кримінологічний портрет» даної категорії осіб злочинців виглядає так:

1. Як свідчать отримані в ході вивчення кримінальних справ (проваджень) відомості, більшість суб'єктів злочину з числа персоналу виправних і виховних колоній, мали загальну середню

освіту (60%). Крім того, 29% цих осіб мали спеціальну (на рівні технікуму, коледжу тощо) закінчену освіту та незакінчену вищу освіту, у тому числі на рівні бакалавра. Інші суб'єкти злочину мали вищу освіту (11%). При цьому переважна частина суб'єктів злочину (74%) мала юридичну освіту, а 19% – педагогічну, 5% – закінчили інші навчальні заклади (економісти, фінансисти, т. ін.). Більшість злочинів у загальній їх структурі вчинили особи з числа молодшого начальницького складу (58%), 25% припадає на середній начальницький склад, 12% – на старший начальницький склад, 5% – на інших осіб (державні службовці та особи, які задіяні на роботі в ДКВС України відповідно до вимог трудового законодавства). Як встановлено в ході даного наукового пошуку, зазначена структура особи злочинця за професійною ознакою є постійною протягом всього періоду дослідження (з 2005 по 2017 р. включно). Так, у 2005–2010 роках (періоду самостійного функціонування органів та установ виконання покарань у системі органів державної виконавчої влади) дана структура мала такий вигляд (всього за цей період персоналом ДКВС України було вчинено 396 злочинів): а) особи молодшого начальницького складу – 251 злочин; б) особи середнього начальницького складу – 98 злочинів; в) особи старшого начальницького складу – 45 злочинів; г) особи з числа державних службовців – 2 злочини [7, с. 60].

Водночас у 2015–2016 рр. (період сучасного реформування ДКВС України) структура особи злочинця складалась з таких суб'єктів: 1) 37 осіб рядового і молодшого начальницького складу (36% у структурі зазначеного виду злочинності, або на 8% менше, ніж у 2015 р.); 2) 20 осіб середнього начальницького складу (19,45%, або на 1% менше, ніж у 2015 р.); 3) 10 осіб старшого начальницького складу (10%, або на 9% менше, ніж у 2015 р.); 4) 15 осіб з числа персоналу ДКВС України, який був задіяний у сфері виконання покарань відповідно до трудового законодавства (14,9%, або на рівні 2015 р.); 5) інших осіб (23 кримінальних провадження, або 19,6%, що залишилось на рівні 2015 р.), щодо яких у 2016 р. підозру про злочин вручено не було (провадження були прошені за фактом вчинення злочину) [8, с. 13].

У розрізі конкретних категорій персоналу органів та установ виконання покарань кримінологічні відомості про особу злочинця у 2016 році мали такий зміст: а) відділи нагляду і безпеки установ виконання покарань – 24 провадження (20% у структурі всіх зареєстрованих злочинів); б) відділи режиму й охорони УВП та СІЗО – 15 проваджень (14,9%); в) керівний склад органів та установ виконання покарань (начальники та їхні заступники) – 10 проваджень (10%); г) персонал, задіяний на виробництві, а також медичний персонал УВП і СІЗО – 6 проваджень (5,9%); г) відділи соціально-психологічної служби УВП і СІЗО – 4 провадження (3,9%); д) персонал оперативних підрозділів – 3 провадження (2,9%); е) персонал органів пробації – 3 провадження (2,9%);

є) персонал територіальних управлінь ДКВС України – 3 провадження (3,9%); ж) інші особи з числа персоналу – 8 проваджень (7,9%); з) невстановлені особи з числа персоналу – 23 провадження (кримінальні провадження відкриті за фактом вчинення злочинів (27,7%) [8, с. 13-14]. При цьому звертає увагу факт, що відповідно до вимог чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів спочатку ДДУПВП (потім – ДПтС України), а на даний час – Міністерства юстиції України, всі категорії періодично (не рідше 1 разу на 5 років) проходять курси підвищення професійної кваліфікації у спеціалізованих центрах (училищах) ДКВС України та вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, що мало б стати одним із ефективних загальносоціальних заходів запобігання злочинам з боку цих осіб. Проте на практиці, на жаль, це не відбувається, що, у свою чергу свідчить про підвищену суспільну небезпеку тих осіб з числа персоналу органів та установ виконання покарань, які вчиняють злочини у ході їхньої службової діяльності.

Парадоксальним (від грец. *paradoksos* – дивний; неочікуваний – неочікуване явище, що не відповідає звичайній уяві [1, с. 422]), у зв'язку з цим є й такий факт – кожна з осіб, яку приймали на службу (роботу) в ДКВС України проходила так звану спеціальну перевірку, за результатами якої приймалось відповідне рішення по суті. При цьому зміст цієї перевірки передбачав вивчення претендентів на посади за тими ознаками (блоками), які виведені в науці. Враховуючи зазначене, необхідним заходом сьогодення у цьому контексті та у вирішенні завдань запобіжної діяльності є підвищення ефективності громадського контролю за добром персоналу в ДКВС України, з одного боку, а також визначення на рівні закону обов'язку для керівників органів та установ виконання покарань періодичної звітності (не рідше одного разу на рік) про стан виконання та відбування покарань і дотримання основних прав, свобод та гарантій реалізації засудженими своїх законних інтересів, з іншого боку. Звернення уваги на зазначену обставину, що відноситься до однієї із ланок детермінаційного ланцюга причин і умов злочинності серед персоналу ДКВС України, пов'язаної із застосуванням сили до засуджених, викликає ще й тим, що на сьогодні на нормативно-правовому рівні Міністерства юстиції України (яке не відноситься до правоохоронних органів згідно з вимогами Закону України від 23 грудня 1993 року «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів») не передбачене ведення профілактичних обліків щодо осіб з числа персоналу органів та установ виконання покарань, з боку яких можна очікувати вчинення злочинів.

Водночас у ході вивчення кримінальних правопорушень, відкритих за фактами вчинення злочинів персоналом ДКВС України, встановлено, що більшість суб'єктів злочину часто вживають спиртні напої (77%), вчиняли випадки аморальної поведінки (14%) у виді сімейних сварок, дрібного хуліганства, нанесення побоїв рідним і близьким

тощо (19,5%); інші вчинки, що свідчили про низький рівень їхнього виховання у сім'ях, а також безконтрольність за їхньою поведінкою з боку батьків у побуті та інших сферах життєдіяльності у дитинстві та юному віці [8, с. 31].

У цілому, як показали результати даного дослідження, особи, які вчиняли злочини, пов'язані із застосуванням сили до засуджених, були повністю або частково зайняті у вільний від роботи (служби) час іншими видами діяльності (у власному господарстві, на роботі по сумісництву, інших, так званих «підробітках») (87% від усіх суб'єктів злочинів), що свідчить про нереалізовані потреби цих осіб у ДКВС України у частині оплати їхньої праці, а також про певну матеріальну спрямованість змісту їхніх потреб. Крім цього встановлено, що значна частина осіб (46,7%) на час вчинення злочину не була одружена чи заміжня, майже 30% мали одну дитину в сім'ї, стільки ж (30%) були розлучені. З усіх суб'єктів вчинення злочинів у сфері виконання покарань жоден не був членом будь-якої партії та громадської організації (така участь заборонена для осіб начальницького складу згідно із Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та для державних службовців – відповідно до Закону України «Про державну службу», але дозволяється для інших категорій персоналу органів та установ виконання покарань). До вчинення злочинів певна частина персоналу ДКВС України (11,4%) притягувалась до адміністративної та інших видів юридичної відповідальності (крім, звичайно, кримінальної, позаяк таких на службі (роботі) не залишають) відповідальності [8, с. 14-15].

За результатами даного наукового пошуку, майже 50% осіб з числа персоналу органів та установ виконання покарань, які вчиняли злочини, пов'язані із застосуванням сили до засуджених, мали заохочення та характеризувались по службі (роботі) позитивно. Із загальної кількості притягнутих до кримінальної відповідальності за досліджений період осіб 98% були чоловічої статі і тільки 2% – жіночої.

Викликає занепокоєння і той факт, що у структурі особи злочинця значну питому вагу займають особи, які відносяться до керівного складу органів та установ виконання покарань, які згідно зі своїм правовим статусом зобов'язані організовувати діяльність щодо запобігання злочинам як з боку персоналу ДКВС України, так і інших осіб. Такою ж підвищеною суспільно небезпечною є й злочинна діяльність середнього начальницького складу органів та установ виконання покарань, враховуючи, що ці особи (начальники та працівники соціально-психологічних служб, шкіл, профтехучилищ, виробничих об'єктів тощо) безпосередньо реалізують на практиці та застосовують до засуджених визначені в законі засоби виправлення та ресоціалізації (ст. 6 КВК України).

У цьому ж контексті заслуговує на увагу й та обставина, що пов'язана з первинною та з подальшою (відповідно до встановлених у нормативно-правових актах строків) соціально-психологічною та медичною

перевіркою стану здоров'я персоналу ДКВС України. Як встановлено в ході даного дослідження, результати зазначених обстежень (перевірок, діагностики, вивчення тощо) не кореспондують з даними про стан, зокрема, психологічного здоров'я цих осіб, які були отримані під час вивчення архівних кримінальних справ (проваджень), порушених щодо них за вчинення злочинів у сфері виконання покарань.

Проблема полягає в наступному. У ході медичних оглядів та психологічних тестувань у потенційних злочинців не було виявлено будь-яких аномалій, патологій та захворювань психічного характеру. Водночас при вивченні особи злочинця при проведенні досудового розслідування у суб'єктів злочинів з числа персоналу органів та установ виконання покарань були виявлені такі негативні та суспільно небезпечні риси характеру, як: грубість, нечесність, агресивність та інші ознаки нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження із засудженими. Про такі факти свідчать й результати щорічних моніторингових стану виконання та відбування покарань в Україні, що здійснюються Європейським комітетом із запобігання тортур [9], а також рішення Європейського Суду з прав людини, у яких констатується, що однією з обставин, яка сприяє вчиненню злочинів щодо засуджених і ув'язнених під варту, є жорстокість, нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження із засудженими [10].

Щодо суто кримінально-правових ознак, що характеризують особу злочинця з числа персоналу ДКВС України, то у їхній структурі переважаючими є випадки вчинення злочинів наодинці (74%), а також у співучасті із засудженими (23%) та вчинення злочинів двома і більше особами, які належали до персоналу органів та установ виконання покарань. Крім цього результати даного наукового пошуку показали, що основними мотивами вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань стали: а) користь – 66% у структурі всіх осіб, які були суб'єктами злочинів; б) схилене почуття кар'єризму – 11%; в) хуліганський мотив – 9%; г) викривлене почуття власної гідності – 7%; г) інші мотиви, у тому числі не встановлені у кримінальній справі (провадженню) – 7 відсотків.

Метою вчинення злочинів з боку персоналу ДКВС України стало: 1) незаконне збагачення – 69% у структурі всіх суб'єктів злочину; 2) підвищення власного авторитету – 12%; 3) задоволення особистого психологічного стану (помста, заздрість тощо) – 11%; 4) інша мета, у тому числі й не встановлена в ході досудового розслідування – 8 відсотків.

У ході даного дослідження встановлено також, що причинами вчинення злочинів персоналом органів та установ виконання покарань стали: а) професійна деформація (деградація) (від лат. *degradation* – знищення – постійне погіршення, втрата цінних властивостей і ознак [92, с. 180]) – 64% у структурі всіх суб'єктів злочинів; б) соціальні патології особи (алкоголізм, схильність до вживання наркотичних речовин тощо) – 27%; в) конфліктні ситуації із засудженими – 5%; г) інші причини (сильне душевне хвилювання, стан обмеженої осудності, хворобливий стан і т. ін.) – 4%.

Умови, що сприяли вчиненню злочинів персоналом ДКВС України, мали наступну структуру: 1) низький рівень запобіжної діяльності з боку оперативних підрозділів органів та установ виконання покарань – 73% від усіх випадків вчинення злочинів; 2) низький рівень соціальної захищеності персоналу (відсутність постійного або власного житла, низька заробітна плата, відсутність центрів психологічного розвантаження тощо) – 21%, 3) низький рівень професійної підготовки персоналу – 4%.

Висновок. Отже, виходячи із проведеного аналізу, можна констатувати, що в структурі особи злочинця з числа персоналу органів виправних та виховних колоній одночасно діють як загально-кримінологічні ознаки (є характерними та типовими для всіх осіб, які вчиняють злочини, та виведені на науковому рівні [2, с. 258-262]), а також особливі (специфічні, відмінні тощо) ознаки, що обумовлені соціально-правовим статусом персоналу ДКВС України та встановленим порядком добору, підготовки та підвищення кваліфікації цих осіб у спеціальних центрах та відомчих навчальних закладах. Зазначені обставини, без сумніву, варто враховувати при проведенні запобіжної діяльності на всіх її рівнях (загально-соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному, у тому числі віктимологічному).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов / А.Н. Булько. – Изд. 3-е, испр., перераб. – Москва: Мартин, 2010. – 704 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [У 3 кн.]. Кн. 1 Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А.П. Закалюк. – Київ: видавн. дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – 767 с.
4. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. – Харків: Право, 2014. – 440 с.
5. Кримінологія: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма, 2002. – 848 с.
6. Кримінологія: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузи. – Київ: Атіка, 2009. – 312 с.
7. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В.В. Коваленка. – Київ: АТІКА, 2011. – 367 с.
8. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: інформ. бюл. – Київ: Міністерство юстиції України, 2017. – 43 с.
9. Проти катувань: Огляд повідомлень про жорстоке поведження і застосування катувань в Україні (червень 2001 р. – грудень 2002 р.) / за заг. ред. Б. Захарова. – Харків: Фоліо, 2004. – 224 с.
10. Огляд рішень Європейського Суду з прав людини. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2011. – 55 с.